

LUND UNIVERSITY

Upprörd eller uppmuntrad?

Konkurrens och social rörlighet i det tidigmoderna svenska Östersjöområdet

Wienberg, Asger

Published in:
Karolinska Förbundets Årsbok

2024

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, A. (2024). Upprörd eller uppmuntrad? Konkurrens och social rörlighet i det tidigmoderna svenska Östersjöområdet. *Karolinska Förbundets Årsbok*, 2024, 7–40.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Caroliniska Förbundets Årsbok 2024

SÄRTRYCK

UPPRÖRD ELLER UPPMUNTRAD?
KONKURRENS OCH SOCIAL RÖRLIGHET
I DET TIDIGMODERNA SVENSKA
ÖSTERSJÖOMRÅDET

AV ASGER WIENBERG

UPPRÖRD ELLER UPPMUNTRAD?

Konkurrens och social rörlighet i det tidigmoderna svenska Östersjöområdet

AV ASGER WIENBERG

verige som den sociala rörlighetens förlovade land – den bilden har haft många tillskyndare genom åren. Historikern Sten Carlsson hävdade 1972, i slutet av de optimistiska rekordåren, att »ståndscirkulationen har varit och är en kraftkälla i svenskt liv«.¹ Några decennier senare började de tillbakablickande klassreseskildringarna dyka upp: en Ronny Ambjörnsson, en Leif GW Persson.² I sin populärvetenskapliga klassiker *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar* tecknar Sten Carlsson deras föregångares porträtt. Vi möter företagare och tjänstemän, författare och politiker, krigare och lärda från det karolinska enväldet fram till folkhemmets epok.³

Skildringen hade mycket väl kunnat inledas tidigare. Redan 1671 uppmärksammades den sociala rörligheten i Uppsalaprofessorn Johannes Schefferus pedagogiska anekdotsamling *Memorabilium Sueticae gentis exemplorum liber singularis* (En bok om det svenska folkets minnesvärda exempel). Där ägnas ett särskilt kapitel åt »människor som trots blygsam härkomst vunnit

* Asger Wienberg tilldelades 2023 Karolinska förbundets pris för bästa uppsats om karolinsk tid. Denna artikel är en omarbetad version av hans masteruppsats.

1. Sten Carlsson, *Att byta samhällsklass. Ståndscirkulation och sociala omgrupperingar i det svenska samhället förr och nu* (Stockholm, 1972), s. 11.

2. Ronny Ambjörnsson, *Mitt förnamn är Ronny* (Stockholm, 1996); Leif GW Persson, *Gustavs grabb. Berättelsen om min klassresa* (Stockholm, 2011). Om fenomenet, se Kjell Jonsson, »Att berätta klassresan«, Lena Eskilsson & Mohammad Fazlhashemi (red.), *Reseberättelser. Idéhistoriska resor i sociala och geografiska rum* (Stockholm, 2001), s. 291–315; Daniel Nyström, »Klassresenären. En förfluten typ?«, Peter Josephson & Leif Runefelt (red.), *Historiska typer* (Möklinta, 2020), s. 171–196.

3. Sten Carlsson, *Bonde – präst – ämbetsman. Svensk ståndscirkulation från 1680 till våra dagar* (Stockholm, 1962).

berömmelse«. Schefferus beskriver hur Johan Adler Salvius, son till en enkel borgare, hade avancerat och utmärkt sig i stormaktsstatens maskineri och blivit upphöjd till såväl riksråd som friherre. Hans samtida, den begåvade Johan Skytte, hade svingat sig upp till samhällets toppar efter att ha varit Gustav II Adolfs lärare och skickligt tjänat staten; även han hade blivit riksråd och friherre. Vid sidan av dessa påminner Schefferus om det oräkneliga antal män som hade gjort lika häpnadsväckande karriärer i krigets tecken. Paradexemplet är Conrad Mardefelt, hantverkarsonen som efter ett spikrakt militärt avancemang slutligen blivit general. Den tidstypiska sensmoralen pekar på ödets outgrundliga verkningar och värdet av dygdiga uppoffringar i statens ledband.⁴

Avståndet kan tyckas långt mellan klassresans krönikörer och stormaktsstatens ideologer, men de förenas i en lång tradition av individualistiska, mansdominerade framgångsberättelser. Denna snedvridning har delvis kompenserats av senare tids forskning, som successivt fört in de tidigmoderna manliga karriärister i de hushåll och nätverk som utgjorde oundgängliga resurser i en typ av avancemang som ofta involverade hela familjer och släkter.⁵ En viss blind fläck faller dock i ögonen. Enligt den gängse bilden tycks den sociala rörlighetens förgrundsfigurer sällan eller aldrig ha behövt konfrontera eller klättra förbi några konkurrenter. Om man trots det gör sig omaket att efterforska konkurrensens närvaro i denna historia riskerar man att drunkna i sorlet av självmedvetna, moraliserande röster ur det förflutna. 1600- och 1700-talens svenska debattörer framställde undersåtarnas tävlan om status och ämbeten som ett gissel, ett hot mot ståndsordningen och samhällsekonomin. Föga förvånande är det dessa värtaliga orosyttringar som haft lättast att överleva tidens tand och därefter blivit föremål för forskarnas intresse.⁶

4. Johannes Schefferus, *En bok om det svenska folkets minnesvärda exempel*, översättning av Birger Bergh (Stockholm, 2005), s. 243–245.

5. Sharon Kettering, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France* (New York, 1986); Mirkka Lappalainen, *Släkten, makten, staten. Creutzarna i Sverige och Finland under 1600-talet*, översättning av Ann-Christine Relander (Stockholm, 2007); Svante Norrhem, *Kvin-
nor vid maktens sida 1632–1772* (Lund, 2007); Jonathan Dewald, *Status, Power, and Identity in Early Modern France. The Rohan Family, 1550–1715* (University Park, Pennsylvania, 2015); Maria Ågren, *The State as Master. Gender, State Formation and Commercialisation in Urban Sweden, 1650–1780* (Manchester, 2017).

6. Sven Edlund, *Diskussionen om begåvningsurvalet under reformations- och stormaktstiden* (Lund, 1947), s. 155–191; Leif Runefelt, *Att hasta mot undergången. Anspråk, flyktighet, förställning i debatten om konsumtion i Sverige 1730–1830* (Lund, 2015), s. 31–98; Fredrik Bertilsson, *Frihetstida policyskapande. Uppfostringskommissionen och de akademiska konstitutionerna 1738–1766* (Hud-

Att tränga förbi sådana tolkningsmönster och sätta den tidigmoderna konkurrensen under lupp är ett angeläget forskningsföretag. Rörligheten i ståndssamhället är väl belagd men förblir paradoxal. Uppfattningen att alla människor lydigt underkastade sig makthavarnas konservativa ideologi och blev vid sin läst har gång på gång dementerats. I Sverige såväl som i andra delar av det tidigmoderna Europa pågick en ständig rörelse mellan olika samhällsskikt – ofta marginell, i enstaka fall spektakulär.⁷ En drivande faktor på svensk botten var den territoriellt och förvaltningsmässigt expansiva statsmakten, vars efterfrågan på kompetent personal öppnade nya karriärvägar för bredare grupper i samhället.⁸ Härigenom inleddes en förändringsprocess som var både materiell och mental. Trots återkommande förkastelsedomar visade det sig finnas ett visst utrymme att motivera social rörlighet inom ramarna för dåtidens föreställningsvärld, i synnerhet om man ser till pedagogiken och det framväxande individualistiska merit tänkandet.⁹ Samtidigt utvecklades en mångfald av strategier för att visuellt, materiellt och textuellt manifesteras sina anspråk på personligt avancemang i det hierarkiska samhället. Den sociala ordningen var en fråga om förhandling, om än inte på lika villkor.¹⁰

dinge, 2017), s. 109–117; Mikael Alm, *Sartorial Practices and Social Order in Eighteenth-Century Sweden. Fashioning Difference* (New York, 2022), s. 64–100.

7. Winfried Schulze (red.), *Ständische Gesellschaft und soziale Mobilität* (München, 1988); James B. Collins, »Geographic and social mobility in early-modern France«, *Journal of Social History* 24:3 (1991), s. 563–577; Christopher Brooks, »Apprenticeship, social mobility and the middling sort, 1550–1800«, Jonathan Barry & Christopher Brooks (red.), *The Middling Sort of People. Culture, Society and Politics in England, 1550–1800* (Basingstoke, 1994), s. 52–83; Henrik Ågren, »Herremän och bönder. En uppländsk ämbetsmannasläkts sociala rörlighet under 1600-talet och det tidiga 1700-talet«, *Karolinska förbundets årsbok* 2006, s. 54–96; Jan Mispelaere & Jonas Lindström, »En plats att leva på. Geografisk rörlighet och social position i det gamla bondesamhället«, *Scandia* 81:2 (2015), s. 71–97.

8. Carlsson 1962, s. 15–47; Ingvar Elmroth, *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900* (Lund, 2001), s. 38–46, 113–177.

9. Elinor G. Barber, *The Bourgeoisie in 18th Century France* (Princeton, 1955), s. 55–68; Anthony J. La Vopa, *Grace, Talent, and Merit. Poor Students, Clerical Careers, and Professional Ideology in Eighteenth-Century Germany* (Cambridge, 1988); Peter Englund, *Det hotade huset. Adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden* (Stockholm, 1989), s. 153–182; Jay M. Smith, *The Culture of Merit. Nobility, Royal Service, and the Making of Absolute Monarchy in France, 1600–1789* (Ann Arbor, 1996), s. 191–261; Andreas Hellerstedt, »From *ingenium* to *virtus*: the cultivation of talent in seventeenth century dissertations from Uppsala University«, *Nordic Journal of Educational History* 6:1 (2019), s. 71–93; Maja Bondestam, *Människans metamorfos. Alder och den mognande kroppens politik, 1580–1850* (Nora, 2020), s. 35–74, 205–247.

10. Jonas Liliequist, »Ära, dygd och manlighet. Strategier för social prestige i 1600- och 1700-talets Sverige«, *Lychnos* 2009, s. 117–147; Ulinka Rublack, *Dressing Up. Cultural Identity in Renaissance Europe* (Oxford, 2010); Runefelt 2015, s. 217–254; Astrid Pajur, *Dress Matters. Clothes*

Forskningen om den sociala rörlighetens kvantiteter, ideologier och strategier är dock inte tillräcklig för att besvara frågan om varför så många människor eftersträvade en högre position i samhället. I kraftmätningarna mellan uppåtsträvande konkurrenter ställdes den sociala rörligheten på sin spets. De personliga ambitionerna, de motstridiga intressena och de snäva realiteterna blev uppenbara. Under tiden försämrades konjunkturerna. När Sverige förlorade sin stormaktsstatus i början av 1700-talet såg framtidsutsikterna dystra ut för dem som förlitade sig på staten för sin utkomst. Statsapparaten expanderade inte längre utan fick successivt en fastare form samtidigt som befordringsväsendet omgärdades av allt fler regleringar. Kampen hårdnade om en plats i den statliga solen nu när de exceptionella karriärernas tid var förbi.¹¹ Vilka erfarenheter och förväntningar motiverade de alltjämt konkurrerande individerna i denna vanskliga situation i övergången mellan det karolinska enväldet och frihetstiden? Om vi ska förstå vad den hårda konkurrensen innebar för de socialt rörliga delarna av befolkningen måste vi undvika att projicera våra dagars konkurrenssamhälle bakåt i tiden. I stället för att ansluta mig till någon specifik teoretisk uttolkning av konkurrensbegreppet låter jag det verka som ett grovt men produktivt sökverktyg med förmåga att öppna nya perspektiv. Med termen avser jag helt enkelt en inbördes kamp mellan individer som eftersträvar ett socialt avancemang. Målet är inte att gräva fram en förfluten motsvarighet till nutidens konkurrensideologi, utan att finna ingångar till konkurrensens vardagliga spelplaner och praktiska förutsättningar. Under tidigmodern tid existerade möjligheten att underdånigt skriva till sin överhet och be om understöd, förmåner – och stundtals en högre rang i ståndssamhällets officiellt sanktionerade statushierarkier. Ansökningarna om bland annat tjänst, befordran och adelskap var en del av supplikväsendet, en grundläggande samhällelig institution och ett system som mobiliserades i den sociala rörlighetens tjänst.¹² De bevarade supplikerna är ett stort och ännu förhållandevis underutnyttjat material, splittrat på en mängd arkiv och samlingar.

and Social Order in Tallinn, 1600–1700 (Uppsala, 2020); Karin Sennelfelt, »Young man, find your fortune: guilds and the practices of social order in Sweden, 1650–1720«, *Scandinavian Journal of History* 45:3 (2020), s. 309–333.

11. Se nedan, avsnittet »Suppliken – institution och genre«.

12. Andreas Würbler, »Voices from among the ›silent masses‹: humble petitions and social conflicts in early modern Central Europe«, *International Review of Social History* 46, supplement 9 (2001), s. 11–34; Martin Almbjör, »The problem with early-modern petitions: safety valve or powder keg?«, *European Review of History* 26:6 (2019), s. 1013–1039.

Här framträder människors erfarenheter, förväntningar och strategier i just den kontext där den sociala rörligheten förhandlades fram i mötet mellan en paternalistisk överhet och grupper av rivaliserande supplikanter. Ett sökande efter konkurrensens levda verklighet tjänar på att börja här.

Mitt syfte är att analysera den uppåtgående sociala rörlighetens drivkrafter på tröskeln mellan stormaktstid och frihetstid i det svenska Östersjöområdet. Detta görs genom en studie av de erfarenheter och förväntningar som låg bakom människors karriärsträvanden i denna tid av krympande framgångsutsikter och rörlighetsfientlig ståndsideologi. Jag undersöker om människors förväntningar på att avancera socialt i den svenska statens tjänst förändrades från 1680-talet till 1760-talet och, i så fall, på vilket sätt och varför. Nyckeln till denna kunskap står att finna i hur de människor som eftersträvade social rörlighet erfor sin inbördes konkurrens och hur dessa erfarenheter dels gav upphov till förväntningar på avancemang, dels möjliggjordes och begränsades av rådande kulturella föreställningar, institutionella strukturer och litterära former.

Härnäst följer en fördjupning i historisk konkurrensforskning där jag argumenterar för behovet av ett perspektivskifte. Efter en diskussion av det använda källmaterialet samt en redogörelse för de analytiska begreppen och deras tillämpning presenteras tre empiriska delstudier. I dessa undersöks konkurrenserfarenheternas förändring från 1680-talet till 1760-talet genom tre kronologiska nedslag. När detta är gjort sammanfattar jag mina iakttagelser och lyfter fram deras betydelse i ett bredare geografiskt och forskningsmässigt sammanhang.

Konkurrensens historia och modernitetens tröskel

Det är inte ovanligt att konkurrens betraktas som ett utpräglat modernt fenomen, om än med ett visst idéhistoriskt rotsystem.¹³ Särskilt starkt står moderniseringsperspektivet bland de forskare som framhåller *die Sattelzeit* (cirka 1750–1850) som en omvälvande period på de flesta livsområden. Med tonvikt på Tyskland har Nina Verheyen skildrat karriärtänkandets och prestations-

13. Thomas Kirchhoff (red.), *Konkurrenz. Historische, strukturelle und normative Perspektiven* (Bielefeld, 2015); Stefan Arora-Jonsson et al. (red.), *Competition. What It Is and Why It Happens* (Oxford, 2021); Daniela Russ & James Stafford (red.), *Competition in World Politics. Knowledge, Strategies and Institutions* (Bielefeld, 2021).

andans tvillingfödsel, som hon förlägger till 1800-talet. Hon betonar frånvaron av meritokratisk, jämförande och individualistisk konkurrens under den tidigmoderna perioden, som i stället ska ha genomsyrats av ömsesidiga förpliktelser.¹⁴ Något längre tillbaka går Jonathan Hearn i sin övergripande analys av konkurrensens moderna historia i Västerlandet, men han iakttar ett tydligt skifte under sent 1700-tal. Vid denna tid började konkurrensen idealiseras och institutionaliseras. Den fick rollen av en legitimerande ideologi och organiserande princip i samband med att det aristokratiska samhället blev demokratiskt och modernt.¹⁵ I båda fallen råder det som synes ingen större tvekan om var gränsen dras mellan modernt och förmodernt, dynamiskt och statiskt.

Redan under tidigmodern tid gav den sociala rörligheten emellertid upphov till konkurrens och tävlan på alla nivåer av samhället.¹⁶ Den forskning som på allvar fördjupat sig i detta fenomen har grupperat sig utmed tre huvudsakliga inriktningar: föreställningar om konkurrens, konkurrensens praktiker och konkurrensens medier. När det gäller det första temat har en rad studier fokuserat på de samhällsuppfattningar som påverkade hur människor förstod och förhöll sig till konkurrens. Det förelåg en utbredd skepsis mot egennyttig ambition och det förment lastbara begäret att avancera. Önskade aspirationer av detta slag ansågs hota samhällets hierarkier och skulle motas med dygdig förnöjsamhet.¹⁷ Parallellt närde dock eliten sina egna, ständsexklusiva ideal. Inom adeln accepterades och uppmuntrades äregirighet och inbördes tävlan på statstjänstens och statuskonsumtionens områden redan under 1500- och 1600-talen.¹⁸ Under framför allt 1700-talet transformerades detta aristokratiska konkurrenstänkande i upplysningens anda. Makthavare

14. Nina Verheyen, *Die Erfindung der Leistung* (München, 2018), s. 99–154.

15. Jonathan Hearn, *The Domestication of Competition. Social Evolution and Liberal Society* (Cambridge, 2023).

16. Keith Thomas, *The Ends of Life. Roads to Fulfilment in Early Modern England* (Oxford, 2009), s. 151–154, 160–174.

17. Michael Mascuch, »Social mobility and middling self-identity: the ethos of British autobiographers, 1600–1750«, *Social History* 20:1 (1995), s. 45–61; Leif Runefelt, *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid* (Stockholm, 2001), s. 43–89; Anna Nilsson, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750–1850* (Höör, 2012), s. 71–132; Sari Kivistö, *The Vices of Learning. Morality and Knowledge at Early Modern Universities* (Leiden, 2014).

18. Sven Delblanc, »Hercules magnanimus. Ett bidrag till tolkningen av Stiernhielms Hercules«, *Samlaren* 82 (1961), s. 5–72; Jonathan Dewald, *Aristocratic Experience and the Origins of Modern Culture. France, 1570–1715* (Berkeley, 1993), s. 15–44; Claudius Sittig, *Kulturelle Konkurrenzen. Studien zur Semiotik und Ästhetik adeligen Wettseifers um 1600* (Berlin, 2010).

och lärda ville egga den nya tidens medborgare till patriotism och framstående gärningar genom att uppmuntra deras ambition. Åtminstone för den offentligt verksamma eliten omtolkades den forna lasten i termer av en allmännyttig lidelse.¹⁹

Samhällets överskikt hyste alltså tydliga normativa uppfattningar om konkurrensens karaktär. Det gjordes försök att omsätta dessa i praktiken, exempelvis i meritokratiska rekryteringssystem, pedagogiska belöningsstrukturer och tävlingar som skulle stimulera de deltagande till dygdig nit i fäderneslandets tjänst.²⁰ Dessa tillämpningar låg dock tätt intill överhetens välformulerade ideologier och lärda tankesystem, som syftade till att forma och utnyttja konkurrensen inom ramen för den önskade samhällsordningen. Vi är ganska väl underrättade om de stora idéhistoriska linjerna och tendenserna till institutionalisering under sent 1700-tal, på tröskeln till moderniteten. I jämförelse har vardagens komplexa, motstridiga och praktiserade idéer i ett längre perspektiv behandlats styvmoderligt. Lyckligtvis finns det spridda studier av konkurrensens praktiker, som kompletterar ovanifrånperspektivet och belyser samspelet mellan tänkande och social handling inom bredare grupper. Vanliga människor i lokalsamhället hävdade framför allt sin ställning genom bedömningar av varandras ära, rykte och kreditvärdighet, bland annat i rättsliga sammanhang.²¹ Ståndspersoner var i större utsträckning upptagna med rangstrider och maskulinitetstävlan, där både verbala och visuella uttryck användes i kampen om

19. Sven Delblanc, *Ära och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur* (Stockholm, 1965), s. 15–27, 43–73, 109–116; Martin S. Staum, »The Enlightenment transformed: the Institute prize contests«, *Eighteenth-Century Studies* 19:2 (1985), s. 153–179; Winfried Schulze, »Vom Gemeinnutz zum Eigennutz. Über den Normenwandel in der ständischen Gesellschaft der Frühen Neuzeit«, *Historische Zeitschrift* 243:3 (1986), s. 591–626; William Casey King, *Ambition, a History. From Vice to Virtue* (New Haven, 2013), s. 94–167.

20. Hans-Eberhard Mueller, *Bureaucracy, Education, and Monopoly. Civil Service Reforms in Prussia and England* (Berkeley, 1984), s. 54–81; Rafe Blaufarb, *The French Army 1750–1820. Careers, Talent, Merit* (Manchester, 2002); Nira Kaplan, »Virtuous competition among citizens: emulation in politics and pedagogy during the French Revolution«, *Eighteenth-Century Studies* 36:2 (2003), s. 241–248; Kathrin Berdelmann, Sabine Reh & Joachim Scholz, »Wettbewerb und Ehrtrieb. Die Entstehung des Leistungs-Dispositivs im Schulwesen um 1800«, Sabine Reh & Norbert Ricken (red.), *Leistung als Paradigma. Zur Entstehung und Transformation eines pädagogischen Konzepts* (Wiesbaden, 2018), s. 137–163; Sara Ekström, *Att styra genom känslor. Regeringskonst i tre gustavianska projekt* (Stockholm, 2023).

21. Craig Muldrew, »Class and credit: social identity, wealth and the life course in early modern England«, Henry French & Jonathan Barry (red.), *Identity and Agency in England, 1500–1800* (Basingstoke, 2004), s. 147–177; Alexandra Shepard, *Accounting for Oneself. Worth, Status, and the Social Order in Early Modern England* (New York, 2015).

företråde framför andra i den sociala hierarkin.²² I de informella klientnätverken konkurrerade man om de mäktiga patronernas gunst. De fysiska avstånden fick inte gärna hindra självhävdelsen och därför tog man brevetoriken i bruk för att smutsa ned besvärliga medtävlare och understryka den egna utsattheten.²³ En ständig social förhandling pågick således i det tidigmoderna ståndssamhället. Konkurrensen och den sociala rörligheten formades genom människors språkliga och symboliska praktiker. I den praxisorienterade forskningen finns dock en benägenhet att hantera idésfären schematiskt. Den tillskrivs kontextens eller verktygslådans roll och det framgår sällan hur tankarna formades av själva handlandet eller de skriftliga medier som stod till buds.

Konkurrenspraktikernas mediala former är ett centralt men ofta försummat forskningsområde. Hit hör supplikerna och supplikväsendet, som i Sverige var en grundläggande social praktik ända in på 1800-talet. Det fanns ett flertal supplikkanaler – lokala och rikstäckande, informella och formella – som på samtliga nivåer förband de underordnade med den aktuella överheten.²⁴ Trots böneskrifternas utpräglad vertikala karaktär var det vanligt att ärendena involverade flera parter på ett horisontellt plan, inte sällan i konflikt med varandra.²⁵ I två nyligen publicerade studier av meritförteckningens

22. Barbara Stollberg-Rilinger, »Logik und Semantik des Ranges in der Frühen Neuzeit«, Ralph Jessen (red.), *Konkurrenz in der Geschichte. Praktiken – Werte – Institutionalisierungen* (Frankfurt am Main, 2014), s. 197–227; Lars Edgren, *Stadens sociala ordning. Stånd och klass i Malmö under sjuttonhundratalet* (Lund, 2021), s. 83–140; Jonas Liliequist, »>I am as honest a man as you«. Gender and conflicts about status and honour in early modern Sweden«, Martha Bayless, Jonas Liliequist & Lewis Webb (red.), *Gender and Status Competition in Pre-Modern Societies* (Turnhout, 2021), s. 125–158.

23. Fabian Persson, »I hopen av de ödmjuka ansikten. Klient–patronskapet under stormaktstiden«, Irene Andersson, Kenneth Johansson & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Tid och tillit. En vänbok till Eva Österberg* (Stockholm, 2002), s. 396–399; Ulla Koskinen, »>Benevolent lord« and »willing servant«. Argumentation with social ideals in late-sixteenth-century letters«, Petri Karonen (red.), *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800* (Helsinki, 2009), s. 55–76; Asger Wienberg, »Kunskap, kontakter och karriär. Hauptmannen Tore Olofsson Ollonberg på Läckö (1611–1690)«, *Karolinska förbundets årsbok* 2022, s. 154f, 159f.

24. Pär Frohnert, »Administration i Sverige under frihetstiden«, *Administrasjon i Norden på 1700-talet* (Oslo, 1985), s. 250–259; Ann Grönhammar, »Folkets böner till kungen«, *Broderfolkenes vel/Brødrasfolkens væl. Unionen 1814–1905* (Stockholm, 2005), s. 115–125; Stina Karlgren, »Informal petitions in the Early Modern era. Problems and possibilities of interpreting letters of petition directed to Swedish high noble women«, *Frühneuzeit-Info* 23:1–2 (2012), s. 86–91; Martin Almbjör, *The Voice of the People? Supplications Submitted to the Swedish Diet in the Age of Liberty, 1719–1772* (Umeå, 2016).

25. Würgler 2001; Jezica Israelsson, »Supplikmål till länsstyrelsen«, Jonas Lindström (red.), *Fantastiska verb. Hur man fångar uppgifter om kön och arbete, Västmanland 1720–1880* (Uppsala, 2020), s. 150.

respektive anställningsansökans framträdande i preussisk förvaltning och på den tyska arbetsmarknaden omkring år 1800 konstateras att dessa genrer gav upphov till en växande upptagenhet vid egna karriärprestationer såväl som vid jämförelser med andras meriter. Till yttermera visso uppmärksammas texternas rottrådar i äldre tiders suppliker, men dessa sägs ha varit förankrade i nådens logik och skiljs på så vis från den moderna konkurrensens praktiker.²⁶ Detta ger en missvisande bild. Vid tjänstetillsättningar ställdes många konkurrerande supplikanter mot varandra redan under 1600- och 1700-talen.²⁷ Vi vet att suppliker aktivt mobiliserades i konkurrenssituationer, inte minst i de ofta uppblossande rangstriderna.²⁸ I frihetstidens Sverige utspelades befordringstvister till stor del i de suppliker med överklaganden, så kallade prejudisärenden, som hanterades av riksdagen.²⁹ Utifrån en rad lokala studier går det således att skönja konturerna av supplikväsendet som en arena för tidigmodern konkurrens. Samspelet mellan bredare föreställningskomplex och genrens traderade former har dock sällan berörts; fokus har i regel legat på institutionen eller argumentationen. Här är det möjligt att bryta ny mark genom att med bred och kontextualiserande blick analysera människors drivkrafter då de konkurrerade om socialt avancemang i det svenska ståndssamhället. Föreställningar, praktiker och medier bildade tillsammans en grogrund för individers erfarenheter och förväntningar i 1600- och 1700-talens hoppfulla ansökningar.

26. Timo Luks, *In eigener Sache. Eine Kulturgeschichte der Bewerbung* (Hamburg, 2022), s. 19–29, 34f; Stephan Strunz, *Lebenslauf und Bürokratie. Kleine Formen der preußischen Personalverwaltung, 1770–1848* (Berlin, 2022), s. 64–79, 113–149.

27. Grethe Ilsoe, *Vejen til embede. En undersøgelse af udnævnelserne til kgl. retsbetjent- og magistratseembede 1735–65* (Aarhus, 1978), s. 23–26, 46–62; Birgit Bjerre Jensen, *Udnævnelsesretten i enevældens magtpolitiske system 1660–1730* (København, 1987), s. 104–122, 190–192; Irene Kubiska-Scharl & Michael Pölzl, »Formalisierte Gnade«. Das Supplikationswesen am Wiener Hof im 18. Jahrhundert am Beispiel supplizierender Reichshofräte«, *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 5:2 (2015), s. 297–308; Julia Bruch, »Geschichte schreibende Handwerker in Konkurrenz um städtische Ämter«, Franziska Neumann, Jorun Poettering & Hillard von Thiessen (red.), *Konkurrenzen in der Frühen Neuzeit. Aufeinandertreffen – Übereinstimmung – Rivalität* (Köln, 2023), s. 635–645.

28. Maren Bleckmann, »Suppliken zu Rangkonflikten an den Herzog von Braunschweig-Wolfenbüttel im 17. und 18. Jahrhundert«, Cecilia Nubola & Andreas Würigler (red.), *Forme della comunicazione politica in Europa nei secoli XV–XVIII. Suppliche, gravamina, lettere* (Bologna, 2004), s. 95–115.

29. Almbjör 2016, s. 97–101, 176.

Suppliken – institution och genre

Supplikens historiska betydelse är svår att överskatta. Den från latinet härledda termen *supplik* introducerades i svenskan i mitten av 1600-talet, men hade redan då en vidare europeisk spridning. Även känd som böneskrift, besvär och sollicitation bestod suppliken av en ödmjuk bön, begäran, anhållan eller ansökan om hjälp, nåd eller liknande.³⁰ Med sin globala utbredning och sina rötter i antika samhällen utvecklades fenomenet på många håll till en administrativ procedur i makthavarnas tjänst.³¹ I det tidigmoderna Sverige, liksom i andra delar av Europa, finner vi ett rättsligt och institutionellt förankrat supplikväsende, i vilket böneskriften fungerade som en formaliserad kommunikationskanal mellan undersåtar och överhet.³² I minst lika hög grad var suppliken emellertid en genre som begagnades i ritualiserade, hierarkiska förhandlings-situationer.³³ Som sådan kom den till användning då människor strävade efter en högre social position. Supplikerna både kanaliserade och formade deras förväntningar på rörlighet i ståndssamhället.

Den empiriska grundvalen för min studie består av cirka 270 handskrivna suppliker, normalt två till tre sidor vardera och avfattade på svenska eller tyska. Avsändarna var personer som via en formell ansökan försökte förbättra sin sociala ställning genom en karriär i den svenska statens tjänst mellan 1680 och 1770. Denna stat var ett nordeuropeiskt makt- och resurscentrum som gav upphov till drömmar om social rörlighet och erfarenheter av konkurrens i ett bredare område kring Östersjön. Geografiskt sett inkluderas därför den finska rikshalvan likaväl som provinserna Bremen-Verden, Wismar och Svenska Pommern i dåvarande Tysk-romerska riket, vilka var i svensk besitt-

30. *Ordbok över svenska språket*, utg. av Svenska Akademien (Lund, 1893–2023), bd 29, sp. S 8727f, bd 32, sp. S 14609f; Würzler 2001, s. 14f.

31. David Zaret, »Petition-and-response and liminal petitioning in comparative/historical perspective«, *Social Science History* 43:3 (2019), s. 431–442.

32. Almbjör 2016, s. 8.

33. Harald Gustafsson, »Att draga till Malmö och skaffa sig rätt. Undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska suppliker 1661–1699«, Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser. Rörelser, möten och visioner i tid och rum*, Göteborg 2007, s. 81; Kristiina Savin, »Ach hielp oss i vår nöd! Versifierade suppliker i svenskt 1700-tal«, Arne Jönsson et al. (red.), *Att dikta för livet, döden och evigheten. Tillfällesdiktning under tidigmodern tid* (Göteborg, 2020), s. 359–364, 388; Maria Ågren, »Att tilltala överheten. Suppliker som kulturarv och källa till kunskap«, *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens årsbok* 2022, s. 189, 193.

ning till 1719, 1803 respektive 1815, samt Estland, Livland och Ingermanland i Baltikum, vilka avträdde 1721.

I Sverige var statsapparaten personalbehov den centrala motorn i den tidigmoderna epokens sociala dynamik.³⁴ Mitt fokus ligger därför på en statsunderstödd social rörlighet i form av tjänstetillsättningar och befordringar inom civil förvaltning, krigsmakt och kyrka samt ansökningar om adelskap. Böneskrifternas mottagare var statliga ämbetsverk, domkapitel, riksdagen och Kungl. Maj:t.³⁵ Det fanns förvisso även informella vägar att gå för den som ville göra karriär i statens tjänst. Särskilt omskrivet är stormaktstidens system av patroner och klienter inom statsförvaltningen.³⁶ Dessa strukturer var dock föga stabila över tid och led ett kraftigt avbräck efter 1680-talets reduktion.³⁷ Inte heller har de efterlämnat ett enhetligt bevarat källmaterial som möjliggör jämförelser över tid och rum. För att finna ett sådant behöver man vända blicken mot de formella, administrativa processer som individers önskemål kunde genomgå. Dessa har avsatt spår i den statliga organisationens arkiv åtminstone sedan Karl XI:s centraliseringsreformer under tidigt 1680-tal.

För att synliggöra konkurrensfarenheternas förändring över tid och samtidigt göra materialet hanterbart har supplikerna fördelats på tre kronologiska nedslag: 1680–1689, 1720–1729 och 1760–1769. Under 1680-talet möter vi ett intakt stormaktssamhälle, underställt en enväldig kung som stärkt såväl resursuttaget som sin kontroll över den statliga förvaltningen.³⁸ Det behövdes dugligt folk till posterna inom armé, förvaltning och kyrka, och kungamakten

34. Carlsson 1962, s. 15–47, 80–87; Elmroth 2001, s. 38–46, 113–177.

35. Urvalet av arkiv och samlingar är följande: Riksarkivet i Stockholm, Ansökningar om adelskap (»Sköldebrevsamlingen«) (AA), Bremensia (Br), Enskildas ansökningar och suppliker (EAS), Frihetstidens utskottshandlingar (FU), Kammarkollegiet Kansliet ca 1618–1879 (Kam), Kanslikollegium (Kan), Livonica II (Li), Pommeranica (Po), Riksarkivets ämnessamlingar Militaria (Mi), Wismariensia (Wi); Riksarkivet i Uppsala, Strängnäs domkapitel (SD). För en motivering av urvalet, se Asger Wienberg, *Förväntningarnas anatomi. Drömmar om social rörlighet i det svenska Östersjöområdet, 1680–1770* (Historiska institutionen, Lunds universitet, vårterminen 2023), <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/9121221>, s. 18f. Studenters stipendieansökningar har inte inkluderats i detta sammanhang, eftersom konkurrenstemat i regel är frånvarande i dem.

36. Svante Norrhem, *Uppkomlingarna. Kanslitjänstemännen i 1600-talets Sverige och Europa* (Umeå, 1993), s. 72–83; Heiko Droste, *Im Dienst der Krone. Schwedische Diplomaten im 17. Jahrhundert* (Berlin, 2006), s. 274–286.

37. Droste 2006, s. 298–303.

38. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid. Om Sverige som militärstat och bondesamhälle* (Uppsala, 1990), s. 257–259, 263–266.

utnyttjade flitigt nyadlingar för att belöna god tjänst.³⁹ 1720-talet präglades i stället av det stora nordiska krigets följder. Den forna stormakten hade decimerats och framtiden såg mörk ut för många av statens anställda, inte minst inom den krympande krigsmakten. Åtskilliga vände sig till de nya makthavarna i ständsriksdagen med anspråk på understöd, samtidigt som hoppet om en trygg försörjning fick allt fler att söka sig till en civil förvaltning som i bästa fall behållit sin numerär.⁴⁰ En våg av massnobiliseringar avlöstes snart av en ny restriktivitet med utdelandet av adelskap.⁴¹ De som i detta läge ansökte om statlig tjänst ställdes också inför hårdare regler än tidigare, då befordringsväsendet började stramas upp genom skärpta meritkrav för civila ämbetsmän såväl som officerare och präster i frihetstidens nya lagstiftning.⁴² På 1760-talet hade det parlamentariska statsskicket hunnit få fast form och decenniet var i många avseenden mer stabilt än föregående perioder. Bortsett från en tillfällig upp- och nedgång i behovet av militärer i samband med det pommerska kriget var karriärmöjligheterna förhållandevis konstanta på de olika banorna. Trängseln kunde dock bli påtaglig och många fick nöja sig med att tilldelas högre titel utan motsvarande avlönad befattning, så kallad karaktärsbefordran.⁴³ Dessutom låg nyadlingarna fortfarande på en låg nivå.⁴⁴ Formaliseringen av det förut så nebulösa befordringsväsendet nådde nu en kulmen. Kraven på formella meriter inskräpades och när ämbetsmännen möttes av ett slags kösystem i väntan på tjänst steg antalet befordringstvister.⁴⁵ Kontrasten mot 1680-talet är stor och som synes fångar min valda kronologi den väsentliga strukturomvandling som skiljer stormaktstid från frihetstid i svensk historia.

39. Carlsson 1962, s. 18–26; *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, 2 uppl. (Lund, 1973), s. 200, 204, 233–236; Elmroth 2001, s. 38–46, 118–126, 142–151.

40. Kaarlo Wirilander, *Officerskåren i Finland under 1700-talet. En socialhistorisk avhandling om den finska arméns officerare*, översättning av Claës Gripenberg (Stockholm, 1964), s. 202–205, 219–222; Carlsson 1973, s. 87–89; Petri Karonen, »Coping with peace after a debacle. The crisis of the transition to peace in Sweden after the Great Northern War (1700–1721)«, *Scandinavian Journal of History* 33:3 (2008), s. 205–211; Almbjör 2016, s. 166f, 173f, 177–180.

41. Carlsson 1973, s. 59–63, 240–242; Elmroth 2001, s. 128, 151f.

42. Wirilander 1964, s. 167f; Carlsson 1973, s. 92; Maria Cavallin, *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780* (Göteborg, 2003), s. 76–78; Peter Lindström, *Prästval och politisk kultur 1650–1800* (Umeå, 2003), s. 68, 81–86.

43. Carlsson 1962, s. 44f; 1973, s. 93, 205–207; Ingvar Elmroth, *Nyrekrityringen till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie* (Lund, 1962), s. 13, 20f, 28, 35–50; Wirilander 1964, s. 223f.

44. Carlsson 1973, s. 249; Elmroth 2001, s. 128f, 152–155.

45. Wirilander 1964, s. 170–172; Carlsson 1973, s. 63–65, 92f; Cavallin 2003, s. 79–82, 84–87; Lindström 2003, s. 95, 102–105; Almbjör 2016, s. 97–101, 176.

Den splittrade och svåröverskådliga arkivsituationen har behövt hanteras med tydliga urvalsprinciper för varje kronologiskt nedslag. I ett första steg har ett urval av volymer för närmare genomgång i respektive arkiv genererats slumpmässigt, med undantag för kronologiskt ordnade arkiv, där volymen eller volymerna från mitten av decenniet valts ut, samt de fall då samtliga volymer studerats på grund av materialets knapphet. För att sedan uppnå en jämn spridning av de tidsmässigt och innehållsligt relevanta supplikerna, vilkas bevarandegrad och ordningsprinciper varierar beroende på arkiv och över tid, har i ett andra steg ett slumpmässigt urval genererats om tio suppliker per nedslagsperiod och arkiv – utom i de fall då endast ett lägre antal funnits att tillgå.⁴⁶ På detta sätt har en korpus sammanställts som visserligen inte ger något underlag för kvantifieringar men som i gengäld skänker den nödvändiga bredden för en kontextualiserande och jämförande analys i tid och rum.

Supplikernas vittnesbörd är knappast mer omedelbara och oproblematiska än andra texter från det förflutna. De tillkom inte spontant. Inlämnandet av skriftliga ansökningar var ett krav som rests från högre ort, även om systemet kunde brukas (och missbrukas) av supplikanter med egna syften. Redan i fråga om arkiveringen och bevarandegraden möter vi ett resultat av myndigheters hantering. Den som forskar i svenskt supplikmaterial är härvidlag lyckligt lottad, eftersom ovanligt många suppliker överlevt i original eller avskrift.⁴⁷ Slumpmässig förstörelse och systematisk utgallring, som ändå måste förutsättas i det svenska materialet, kan visserligen ha orsakat en snedfördelning mellan olika slags böneskrifter, men underminerar inte nämnvärt en kvalitativ analys av återkommande mönster i en specifik supplikkategori.

Det finns dock andra problematiska aspekter att ta i beaktande, framför allt frågor om vilka personer som syns, vilka röster som hörs och vilka erfarenheter som är möjliga att extrahera. Supplikväsendet var formellt tillgängligt för alla undersåtar, vilket gör källtypen särskilt värdefull för studier av breda folklager.⁴⁸ Den stora sociala spännvidden bör likväl inte tas för given, efter-

46. Det obundna slumpmässiga urvalet av arkivvolymer respektive suppliker har genererats med hjälp av den digitala tjänsten Research Randomizer, <https://www.randomizer.org>.

47. Ett exempel på motsatsen är Danmark, se Bjerre Jensen 1987, s. 118, 122; Michael Bregnsbo, *Folk skriver til kongen. Supplikkerne og deres funktion i den dansk-norske enevælde i 1700-tallet. En kildestudie i Danske Kancellis supplikprotokoller* (København, 1997), s. 59f.

48. Frohnert 1985, s. 252; Otto Ulbricht, »Supplikationen als Ego-Dokumente. Bittschriften von Leibeigenen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel«, Winfried Schulze (red.), *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte* (Berlin, 1996), s. 152, 155; Würgler 2001, s. 12, 16.

som samhällets mellan- och överskikt tidvis var kraftigt överrepresenterade.⁴⁹ Behovet av kunskaper, pengar, transporter och personliga förbindelser upp-
 reste outtalade sociala skrankor som inte går att bortse ifrån.⁵⁰ Samtidigt åter-
 speglar dessa hinder en realitet i den sociala rörlighetens historia. Det var blott
 en minoritet av den manliga befolkningen i Sverige som kunde förvänta sig
 en karriär i statlig tjänst under 1600- och 1700-talen. Icke desto mindre var
 supplikkanalen den främsta möjligheten som stod till buds för dem som ville
 förbättra sin sociala position.

Andra aspekter hamnar mer definitivt utanför synfältet, däribland de munt-
 liga inslagen vid ett eventuellt personligt överlämnande.⁵¹ Ett skriftligt ansök-
 ningsförfarande var dock legio inom statsapparaten och i tillsättningsärenden,
 vilket inte minst de bevarade supplikerna vittnar om.⁵² Texterna ingick i en stör-
 re administrativ process och understöddes längs vägen av olika bilagor.⁵³ Dess-
 värre är ansökningsärendena sällan möjliga att spåra i sin helhet, allra minst då
 texterna återfinns lösryckta i diverse ämnessamlingar. Av den anledningen har
 undersökningen behövt begränsas till de ansökningar och meritförteckning-
 ar som supplikanterna själva lämnade in, utan hänsyn till fortsatta processer,
 utomstående intyg och myndigheters resolutioner. De faktiska framgångs-
 möjligheterna lämnas därhän, men det kan konstateras att supplikernas själva
 existens vittnar om vissa utsikter och framför allt en utbredd förväntan.

En mer brännande fråga rör författandet och formbundenheten. Suppli-
 kantens relation till den färdiga texten är nämligen svår att fastställa på ett de-
 finitivt sätt. Även om egenhändiga böneskrifter förekom – kanske i synnerhet
 när skrivfärdigheten i sig kunde betraktas som en merit – var det snarare regel
 än undantag att anlita professionella skrivare, oavsett eventuell egen skrivkun-
 nighet.⁵⁴ Initiativet behövde dock komma från supplikanten själv, som aktivt

49. Almbjär 2019, s. 1016–1020.

50. Gustafsson 2007, s. 84–86; Almbjär 2016, s. 49f, 120–123; Faramerz Dabhoiwala, »Writing petitions in early modern England«, Michael J. Braddick & Joanna Innes (red.), *Suffering and Happiness in England 1550–1850. Narratives and Representations. A Collection to Honour Paul Slack* (Oxford, 2017), s. 127–148.

51. Bjerre Jensen 1987, s. 191; Würgler 2001, s. 18, 32f; Gustafsson 2007, s. 86; R. A. Houston, *Peasant Petitions. Social Relations and Economic Life on Landed Estates, 1600–1850* (Basingstoke, 2014), s. 104f.

52. Kubiska-Scharl & Pölzl 2015, s. 300f; Almbjär 2016, s. 120.

53. Bjerre Jensen 1987, s. 115–118; Almbjär 2016, s. 122–126; Dabhoiwala 2017, s. 138–140.

54. Bjerre Jensen 1987, s. 111; Ulbricht 1996, s. 153–155; Almbjär 2016, s. 120–122; Dabhoiwala 2017. Bruket framträder tydligast då underskriften avviker från resten av texten i fråga om stil eller bläck.

medverkade i processen, påverkade utformningen och i slutänden skulle vara införstådd med såväl innehåll som argumentation.⁵⁵ Denna individualitet till trots var suppliken en högst genrebunden texttyp, reglerad till både form och innehåll, vilket stärkte efterfrågan på kunnig skrivhjälp.⁵⁶ I 1600- och 1700-talens Sverige frodades den klassiska retoriken, som tillhandahöll regler och roller för social interaktion. Råd och mallar för utformningen av suppliker fann man i samtidens retorikhandböcker och brevställare.⁵⁷ Den retoriska karaktären bör dock inte betraktas som ett hinder för forskaren. Snarare blev formen meningsbärande när föreskrifterna utnyttjades och anpassades efter avsändare och mottagare i konkreta situationer.⁵⁸ Genren erbjöd då en spelplan för vissa erfarenheter och förväntningar, medan andra motades i grind. För att kunna göra rättvisa åt denna logik är det viktigt att de teoretiska verktygen, som ska presenteras härnäst, aktivt förhåller sig till empirins styrkor och svagheter, dess specifika kontext och samhällshistoriska betydelse.

Konkurrens i erfarenhetens ljus

En teoretisk triad bestående av begreppen erfarenhet, erfarenhetsarena och kulturell repertoar kommer till användning i mitt sökande efter nya skikt i konkurrensens historia. *Erfarenhet* kan förstås som en historiskt och socialt förankrad kommunikationsprocess snarare än en uppsättning omedelbara upplevelser. Den uppkommer och förändras i en språklig och kroppslig förhandlingszon på gränsen mellan det individuella och det kollektiva.⁵⁹ Med erfarenhetsbegreppets hjälp förskjuts blicken mot en mångfasetterad levd verklighet som samtidigt är samhälleligt betydelsefull. Individuella erfarenheter möjliggörs, filtreras och begränsas från första stund inom ramarna för

55. Natalie Zemon Davis, *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France* (Stanford, 1987), s. 16–18, 20–25; Ulbricht 1996, s. 157–160; Houston 2014, s. 77–86; Israelsson 2020, s. 160f.

56. Ulbricht 1996, s. 153–155; Houston 2014, s. 73–75, 77; Almbjör 2016, s. 120f; 2019, s. 1020–1024.

57. Stina Hansson, *Svensk brevskrivning. Teori och tillämpning* (Göteborg, 1988), s. 24f, 36, 168–171, 185–187, 237–242.

58. Ulbricht 1996, s. 154; Thomas Sokoll, »Negotiating a living: Essex pauper letters from London, 1800–1834«, *International Review of Social History* 45, supplement 8 (2000), s. 28f, 42–46.

59. Joan W. Scott, »The evidence of experience«, *Critical Inquiry* 17:4 (1991), s. 775–780, 790, 792–797; Rob Boddice & Mark Smith, *Emotion, Sense, Experience* (Cambridge, 2020), s. 16–26, 30–38, 47–50.

sociala grupper och samhälleliga institutioner.⁶⁰ Genom denna upprepade aktualisering och mediering, tolkning och omstöpning kommer erfarenheterna av det förflutna att påverka människors framtidsorienterade förväntningar. Via samhällets institutioner och konventioner blir de härigenom en drivkraft i individers och grupper vardagliga handlande, exempelvis i deras strävan efter ett bättre liv.⁶¹

För att kunna förankra erfarenhetsprocessen i en tidigmodern empirisk kontext behöver analysen ett par begreppsliga preciseringar. Ett första steg är att konkretisera den institutionella struktur som möjliggjorde och begränsade erfarenheterna av konkurrens. 1600- och 1700-talens supplikväsende kan i detta avseende förstås som en *erfarenhetsarena*. Med denna term avses den konkreta sociala, rumsliga och materiella situation där erfarenheter förhandlas i ett samspel mellan föreställningar om det förflutna och förväntningar på framtiden.⁶² Härigenom belyses skärningspunkterna mellan de samhälleliga strukturerna, i form av supplikväsendets institutionella ramverk, och de faktiska tillfällen då supplikanternas erfarenheter av konkurrens uppstod, formades och förändrades.

Ett andra steg är att ringa in de språkliga praktiker som rymdes inom erfarenhetsarenans ramar, vilket kommer att göras med hjälp av begreppet *kulturell repertoar*. En repertoar i denna mening är gruppsspecifik och situationsbunden. Som ovan konstaterats frodades den klassiska retoriken under tidigmodern tid och genom sin utbildning tillägnade sig skrivkunniga människor dess förråd av innehållsliga element och litterära former, om än med vissa variationer beroende på kön, verksamhetsområde och social position.⁶³ Det var inom denna uppsättning av kontextuellt anpassbara mönster för språklig och social hand-

60. Reinhart Koselleck, *Zeitschichten. Studien zur Historik* (Frankfurt am Main, 2000), s. 27–41, 266–275.

61. Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main, 1979), s. 354–359; Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, »Introduction: religion as historical experience«, Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (red.), *Histories of Experience in the World of Lived Religion* (Cham, 2022), s. 12–15.

62. Heikki Kokko & Minna Harjula, »Social history of experiences: a theoretical-methodological approach«, Pertti Haapala, Minna Harjula & Heikki Kokko (red.), *Experiencing Society and the Lived Welfare State* (Cham, 2023), s. 34–38. Författarna använder begreppet »scene of experience«, men poängterar också det nära släktskapet med känslöshistories och kunskaps-histories arenabegrepp.

63. Stina Hansson, *Från Hercules till Swea. Den litterära textens förändringar* (Göteborg, 2000), s. 51–53, 94–99.

ling som supplikanternas erfarenheter kunde förmedlas och förhandlas. Erfarenheterna lämpades efter rådande konventioner då man stödde sig på samtidens kulturella föreställningar (repertoarens innehåll) och supplikgenrems litterära uttryck (repertoarens former), men samtidigt justerades repertoaren efter den unika situationen och retoriska kontexten. Den banade således väg för nya och meningsfulla erfarenheter i det kommunikativa och konventions-tyngda sammanhang som möter oss i det bevarade källmaterialet.

Analysen av erfarenhetsarenan och den kulturella repertoaren är kontextualiserande och komparativ till sin karaktär. Erfarenheterna av konkurrens i de cirka 270 supplikerna behöver relateras till en rad sammanhang utanför den enskilda texten. För att belysa komplexiteten och den levda dimensionen läggs – där materialet tillåter – särskild vikt vid hur kroppslighet och känslor inverkade på hur människor erfor sitt förflutna och förväntade sig framtiden. Den kulturella repertoarens och erfarenhetsarenans påverkan på de enskilda supplikerna studeras med tidigare forskning om den idé-, förvaltnings- och genrehistoriska kontexten som en viktig referenspunkt. Framför allt analyseras emellertid människors meningsskapande och på olika sätt kringskurna praktiker i förhållande till repertoarens innehåll och former samt arenans institutionella ramverk, ett handlande som alltid utformades i relation till en viss publik och kommunikationssituation.

Repertoaren och arenan var inga monoliter, utan förändrades över tid och ställde ett skiftande handlingsutrymme till förfogande. För att nå sin fulla potential behöver kontextualiseringen av supplikanternas agerande därför kombineras med ett komparativt angreppssätt. Supplikerna får inte behandlas som en homogen massa, tvärtom måste analysen uppmärksamma skillnader och likheter, förändring och kontinuitet i erfarenheterna och deras förutsättningar. Först och främst gäller jämförelsen de tre nedslagsperioderna: 1680-talet, 1720-talet och 1760-talet. Även en rumslig aspekt är dock aktuell, i form av skillnader mellan olika delar av det vidsträckta svenska väldet. Därutöver jämförs de skiftande sociala och kommunikativa sammanhangen och deras påverkan på erfarenheterna. Dels är det fråga om supplikanternas positioner inom civila, militära eller kyrkliga karriärer, alternativt en strävan efter adelskap, dels handlar det om mottagaren, som i regel var antingen Kungl. Maj:t eller en myndighet. Komparationen skänker sålunda djup åt kontextualiseringen genom att separera och synliggöra de tids- och platsspecifika förutsättningarna för erfarenheter av konkurrens och förväntningar på socialt avancemang.

Måttstockarnas mångfald

Grundläggande för att förstå erfarenheterna av konkurrens under 1680-talet är den ringa graden av formalisering. Att konkurrensens arena ännu var löst sammanfogad är känt från flera håll i dåtidens Europa. Social ställning, personliga relationer och släktband betydde mycket för människors livschanser, men parallellt växte meritokratiska och individualistiska ideal fram.⁶⁴ Merit-tänkandet och dess betoning av personlig duglighet, från början tätt förknippade med statlig tjänst, började spridas från adeln till de ofrälse grupper som i ökande utsträckning fyllde det svällande behovet av militärer och byråkrater.⁶⁵ En strid mellan meritokrati och bördshänsyn blossade upp i samband med diskussioner om ämbetstillställningar och utdelande av adelskap i 1600-talets Sverige.⁶⁶ Vid prästvalen kunde man allt efter omständigheterna lägga vikt vid de sökandes ålder eller tjänstetid, släktskap eller födelseort, deras uppvisade skicklighet eller personliga umbäranden.⁶⁷ Trots denna oklarhet var dåtidens supplikanter medvetna om den konkurrens som rådde om de eftertraktade tjänsterna. Reglbundet framfördes det önskemål om att man »fram för någon annan medh een nådig befördring skulle bliffwa i hug kommen«.⁶⁸ Det här var dock en förväntan som på förhand utgjorde ett konventionellt inslag i supplikergenren. En snarlik formulering finner vi i en samtida brevhandbok, i ett formulär för den som muntligt skulle be om en anställning.⁶⁹ Oavsett det fysiska avståndet till kung och kollegier återkom detta uttryck för en patriarkal repertoar, där erfarenheten av de personliga relationernas primat formulerades i termer av en önskad närvaro – och ett företräde framför andra – i överhetens nådiga minne och åtanke.

Konkurrensen var inte endast inskriven i genrebundna formler – den hade en djupare förankring i erfarenheterna. Särskilt tydligt blir detta i de mer eller mindre utförliga jämförelser som ofta gjordes när den egna rätten till företräde skulle hävdas. Bland civila och militära ämbetsmän tillgreps ofta en reper-

64. Dewald 1993, s. 15–68; Thomas 2009, s. 13–43.

65. Smith 1996, s. 125–190.

66. Englund 1989, s. 153–182; Norrhem 1993, s. 61–64.

67. Tore Heldtander, *Prästtillsättningar i Sverige under stormaktstiden. Tiden före kyrkolagen 1686* (Uppsala, 1955), s. 95, 99f, 102–106, 108, 152–169; Lindström 2003, s. 31, 41–45, 50, 55f.

68. Kam Hla:2, M. Reiher; Kan EIV:27, H. v. Bremen (citatet); Mi M 1053, G. v. Glan; Po 293, E. Witte; Wi 48, G. W. Bulow.

69. Andreas Jonae Gothus, *Thesaurus epistolicus* ... (Stockholm, 1631), fjärde boken, s. 58.

toar där värdet av personlig förtjänst stod i centrum. Den ansökande framhöll att han var en trogen och flitigt tjänstgörande undersåte, medan motparten inte uppvisat dessa egenskaper eller helt enkelt varit oförmögen att utföra sin tjänst.⁷⁰ Sådana jämförelser knöts i sin tur till förväntningar på avancemang. Arkivarien och länsssekreteraren Heinrich Ernst Sellius von Ehrenfels i Greifswald framhöll sålunda sin bedrövelse över att trots sin lojala och själv-uppoffrande tjänst ha blivit »dreij Mahl nach ein ander vorbei gegangen« vid tjänstetillsättningar till förmån för personer som inte alls gjort sig förtjänsta. Sin olycka lät han dock uppvägas av förvisningen om den egna dugligheten och hoppet att i kraft därav få åtnjuta kunglig nåd.⁷¹ Här framskymtar det nära bandet mellan förtjänst, lidande och förtröstan i repertoaren. Eländet blev en konkurrensfördel, eftersom det i den lutherska världsbilden likställdes med välvilliga gudomliga prövningar och var ämnat att framkalla medlidande inom ramen för supplikgenrens moralisk-religiösa logik – åtminstone om den ansökande framhöll sin stadiga tillit till Gud och överhet.⁷² Det hoppfulla känsloläget kanaliserades på så sätt mot den kungliga gunsten och ett möjligt avancemang, bort från en sorgsam belägenhet och en besvärlig konkurrens.

Ålder var en annan parameter i konkurrensens repertoar. Främst märks den bland de civila ämbetsmännen, som vid sidan av sina meritredogörelser kunde hänvisa till att de var äldst inom gruppen av anställda och därför borde ges företräde vid befordran.⁷³ Här tycks en viss formalisering ha gjort sig gällande i repertoaren, men ännu inte på den institutionella arenan i någon större utsträckning. I själva verket är det karakteristiskt för 1680-talets konkurrensfarenheter att personligt lidande, gestaltat i utpräglade eländesskildringar, blandades friskt med de mer formella jämförelsepunkterna. Ett belysande exempel är den kontrastverkan mellan ålder, meriter och mödor som frammanades av Daniel Tullberg, före detta tulltjänsteman i Kopparbergs län. Han beklagade »medh tårar« det sorgliga i »att en som ährl. och wähl hafwer tient, och med största mödo och lifzfahra travalierat till Kongl. Majjtz. dienst, måste nu uthi största ällende och medh tiggerij framhielpa sig, till att

70. Kam Hla:2, D. Tullbergh, W. Carlheim; Mi M 1006, C. J. Brems; Po 289, P. Swerin, 293, E. Witte.

71. Po 274, H. E. S. Ehrenfels.

72. Stina Hansson, *Ett språk för själen. Litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650–1720* (Göteborg, 1991), s. 95–97, 108–110; Kristiina Savin, *Fortunas klädnader. Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* (Lund, 2011), s. 209–229; 2020, s. 379–385; Strunz 2022, s. 150–182.

73. Kam Hla:2, L. Fisk, C. Heijman. Se även Li 35, M. Sigismundi.

conservera sig och dhe sijnas lijf med, och stå och see uppå det een hoop ynglingar som ingen dienst gjort, blifwa till wackra tienster promoverade«. Nu bad han om »ett christeligt condolence till min usselheet« och framför allt en ny befattning.⁷⁴ Ännu utförligare var Andreas Riesner i livländska Wolmar (nu Valmiera), som ville bli kyrkoherde men trots sina meriter och uppoffringar fann sig förbigången av unga, omeriterade och direkt inkompetenta personer. Att en av dessa till råga på allt var superintendenten Johann Fischers svåger kommenterade han syrligt med ordspråket »wer den Bischoff zum Schwager hat, kan baldt Präposit[us] werden«. Därtill hade Riesner »[sich] Tag und Nacht, mehr mit Trähnen und Seuffzen nach Gottes und E. K. M. Gnade und Justice, alß mit Brodt gesätiget«, medan motparten »allezeit ein wacker Pastorat und deßen Fructus genoßen«. Hans mödor stod inte i proportion till belöningen och Riesner hoppades att unga studenter framöver skulle förbli diakoner och vänja sig vid sina ämbeten lika länge som han själv behövt göra innan de också tilldelades pastorat.⁷⁵ Denna typ av resonemang genomsyrades av känslomässiga uttryck för tårar, suckar och svärmod. Via repertoaren gavs konkurrenserfarenheterna en kroppslig prägel, i kontrast till den fysiska frånvaro som kännetecknade arenans skriftliga och centraliserade ansökningspraxis.

Ämbetsmännens konkurrens var alltså på intet sätt formaliserad under 1680-talet och den repertoar som användes var högst heterogen. I detta ligger en central iakttagelse, eftersom supplikanter i allmänhet inte var främmande för att hävda sin rätt med hjälp av lagar och förordningar.⁷⁶ Nära förväntningarna på avancemang låg exempelvis de konflikter som hade sin upprinnelse i kränkningar av någons rang, vilka ofta tog sin utgångspunkt i de officiella rangordningarnas omfattande regelverk.⁷⁷ Endast ett fåtal av 1680-talets supplikanter, samtliga kyrkligt verksamma, styrkte på motsvarande sätt sin personliga förtjänst eller rätten till ett ämbete genom hänvisningar till gällande förordningar och kungliga beslut.⁷⁸ Som vi sett lade prästen Andreas Riesner störst vikt vid meriter, ålder och lidande, men han betonade också att hans uteblivna befordran och den flagranta nepotismen stred mot »Landes Stijl,

74. Kam H1a:2, D. Tullbergh. Se även SD E2a:9, E. P. Humbla.

75. Li 145–146, A. Riesner.

76. Martin Almbjör, »Mauritz Stålhandskes behov av att klaga«, *Personhistorisk tidskrift* 106:1 (2010), s. 66f, 70f; Rupert Gaderer, *Querulieren. Kulturtechniken, Medien und Literatur 1700–2000* (Berlin, 2021), s. 63–90.

77. Bleckmann 2004.

78. Li 35, M. Sigismundi; SD E2a:9, C. Bergman.

und der unsrig heutigen Kirchen Ordnung«. ⁷⁹ När den institutionella arenan erbjöd möjligheter att anknyta till tydligare bestämmelser, såsom en kyrkoordning, öppnades alltså dörren för en ny erfarenhet. Konkurrenten förstods som ett utkrävande av ens rätt. Denna tanke fick dock sällan genomslag i den samtida repertoaren, då de formella kraven var få och arenan ännu tillät högst varierande argument.

I den gängse repertoaren var konkurrenten integrerad som ett önskat men ofrånkomligt element. Att fler än man själv kämpade om kronans resurser kunde emellertid också erfaras i mer positiva termer och i förlängningen ligga till grund för förväntningar på social rörlighet. Utrymmet var dock litet. Begäret att avancera förknippades med ungdomlig omognad samtidigt som ambition och egennytta betraktades med skepsis inom den lärda kulturen såväl som den folkliga föreställningsvärlden. ⁸⁰ Endast för samhällets överskikt, i synnerhet krigarna, kunde det gå an att visa sig ärelysten och ambitiös. ⁸¹ Jakten på ära, associerad med krigisk manlighet, idealiserades och mobiliserades i rikets tjänst i 1600-talets Sverige. ⁸² Följaktligen är det i militärers suppliker om adelskap, där arenan tack vare den mångbottnade meritbedömningen och de talrika nyadlingarna erbjöd en stor frihet, som man under 1680-talet finner alternativa erfarenheter av konkurrens, genomträngda av optimistiska känslor. Här framträder en repertoar där kungens nåd mot jämbördiga personer beskrevs som en uppmuntran eller sades ha ingjutit förtröstan och mod att supplicera. ⁸³ Att omtala ansökandet som ett risktagande, en dristighet, var förvisso en del av brevhandböckernas genreföreskrifter, men detta konventionella drag i repertoaren anslöt också till en adlig tankevärld där djärvheten och gripandet av lägliga tillfällen hölls för eftersträvarsvärda. ⁸⁴ I denna anda förklarade Johan Hammel, ryttmästare vid Nylands och Tavastehus läns kavalleriregemente, att han fördristat sig att anhålla om nobilisering emedan monarken »af hög kongl. nåde och mildheet, sina trogne undersåtares oförtrutne tjenester alltid så högt låter sig behaga, att han dhem med stoora beneficiers

79. Li 145–146, A. Riesner.

80. Mascuch 1995, s. 60f; Runefelt 2001, s. 43–89; Thomas 2009, s. 18; Nilsson 2012, s. 71–132; King 2013, s. 12–118; Kivistö 2014.

81. Delblanc 1961; Dewald 1993, s. 15–44; Sittig 2010.

82. Liliequist 2009, s. 128–130.

83. AA 8, P. Piper, 11, S. Larsån (Sölvberg); Mi M 1177, J. Steffens, M 1205, T. E. Wassmann.

84. Johan Biurman, *En kort doch tydelig bref-ställare ...* (Stockholm, 1731), s. 17–19; Andreas Helerstedt, *Ödets teater. Ödesföreställningar i Sverige vid 1700-talets början* (Lund, 2009), s. 44, 62f, 137f, 145–149; Savin 2011, s. 43–49.

uthdelande recompensera plägar, hwar igenom andra till dygd och manligheet exciterade warda«. ⁸⁵ För den som hyste förhoppningar om att bli adlad kunde andras framgångar och upphöjelser på detta sätt betraktas som sporrande och hoppingivande exempel. De bekräftade förväntningarna på kunglig nåd – en repertoar förankrad i supplikgenrens patriarkaliska och panegyriska tilltal – och förlänade härigenom ett ädelt skimmer åt den konkurrens som för de allra flesta snarare var en styggelse.

Kris i befodringsfrågan

Med 1720-talet inleddes en ny epok i konkurrensens svenska historia. I den tidiga frihetstidens lagstiftning ställdes krav på formella meriter vid ämbets-tillsättningar inom den civila förvaltningen och krigsmakten såväl som kyrkan. ⁸⁶ Ansökarnas förväntningar på företräde vid befordran påverkades av denna reglering av arenan. Fyra ämbetsmän som blivit tjänstlösa i samband med stora nordiska krigets slut framhöll att de »i ungdomen, genom studier, ausculterande, och flere till præferensem tienande medel samt wärkelige tiäns-ters förrättande, haf[w]e oss förwerfwat kundskap och erfarenhet i de stycker, som till domare embetet höra«. Nu begärde de att riksdagen skulle pröva om »wi böra eller kunna förbigås, och mindre meriterade eller auscultanter och sådanna till vår största præjudice befordras«. ⁸⁷ Att kunna räkna upp sina överlägsna meriter blev ett allt viktigare trumfkort, bland annat utnyttjat av kaplanen Petrus Jerlinus i sörmländska Svärtuna. Han listade sina opponent- och respondentuppdrag jämte sin pastoralexamen och påstod att få av hans »vederlijkar, som antingen redan äro hulpne, eller och stå i förslag til pastorer giort, det iag haf[ve]r giort«. ⁸⁸ I denna nya repertoar fick konkurrens-erfarenheterna skarpare konturer, som svarade mot en hårdnande konkurrens i den före detta stormaktsstaten. Det blev svårare att förbise att man stod i ett spånt förhållande till andra personer som också ansåg sig förtjänta, vilket kom till uttryck i brasklappar om att man inte sökte »någons préjudice eller förfång« när man bad om befordran. ⁸⁹

85. AA 5, J. Hammel(stjerna). Se även AA 5, B. Gröön (Grönhjelm).

86. Wirilander 1964, s. 167f; Carlsson 1973, s. 92; Cavallin 2003, s. 76–78; Lindström 2003, s. 68, 81–86.

87. FU R 2459, G. Höijer et al.

88. SD E2a:34, P. Jerlinus.

89. EAS 64, H. Cronhiort; Kam H1a:11, J. Cronquisth (citatet); Mi M 1053, C. Hiertta.

Repertoarens forna bredd hade inte gått fullständigt förlorad på 1720-talet. Enstaka supplikanter jämförde sina egna och motpartens olyckor och bedrövelser, som då den tjänstlöse baltiske överlicentinspektorn och krigsflykten Peter Follikiern under hotet om »en beklagelig undergång« önskade »blifwa i nåder ihugkommen fram för någon annan som så swäre wederwärdigheeter ej äro öfwergångne«.⁹⁰ Särskilt ämbetsmän i Svenska Pommern, vilka lydde under lokal särslagstiftning och inte behövde anpassa sig till reformerna av det rikssvenska befordringsväsendet, kunde åberopa alternativa bedömningsgrunder. En av dem var Per Jakob von Eccard, överauditör vid armén i Pommern, som jämförde sin trohet och sina uppoffringar under det senaste kriget med en konkurrents tvivelaktiga val att träda i utländsk tjänst.⁹¹ Den svenska konglomeratstaten hade stympats, men erfarenheterna av konkurrens kunde likafullt variera beroende på den lokala arenan och dess grad av formalisering.

Den partiella fortlevnaden av lidandets och lojalitetens repertoar förtar dock inte helhetsintrycket. Känslomättade eländesskildringar och personliggjorda band till överheten användes sällan i direkta jämförelser med konkurrenter, medan rättigheter och rättvisa tog allt större plats. Redan här går det alltså att spåra en upprinnelse till det kverulantiska suppliksskrivande som enligt tidigare forskning tog fart i slutet av 1700-talet.⁹² I böneskrifter till regent och riksdag under 1720-talet hävdade civila, militära och kyrkliga ämbetsmän sin rätt till anställning eller befordran framför andra genom hänvisningar till kungliga befallningar, förordningar och lagar.⁹³ Den ovannämnda gruppen av civila ämbetsmän, som fann sig förbigången av mindre meriterade personer, var mån om att »hwarjom och enom tildeles det honom med rätta bör och tillkommer« och ansåg det vara »önskeligit och det allmänna bästa till största förmån, när personernas skickelighet, förtjänst och meriter är högsta ögnemärcke och afsickt, och så åtskillige tjänsters cessioner, som uti brefwet till kongl. hofrätten d 19 feb: 1692 förbiudes, icke till största præjudice för andra tillåtas«.⁹⁴ I detta normativa och självsäkra yttrande bevittnar vi en pågående omvandling av erfarenheterna av konkurrens och förväntningarna på

90. FU R 2459, P. Follikiern (citaten); SD E2a:34, C. Eek.

91. Po 274, P. J. v. Eccard. Se även Po 266, J. P. Muchler.

92. Almbjär 2010, s. 66f, 70f; Gaderer 2021, s. 63–90.

93. FU R 2459, P. Follikiern, S. Schenbom; Mi M 1053, L. Glansenstierna; Po 266, A. J. v. Krakevitz, 267, J. G. Ritter.

94. FU R 2459, G. Höijer et al.

företråde under påverkan av en mer reglerad arena. Hävdandet av den egna rätten blev en grundläggande beståndsdel i en ny repertoar.

Omkring år 1800 uppehöll sig de tjänstsökande inom preussisk statsförvaltning ofta vid sina konkurrenters orättvisa försteg och i synnerhet vid jämförelser mellan ålder och karriärposition, vilket underlättades av den spirande meritförteckningsgenren.⁹⁵ Denna tyska byråkratiska praktik kan knytas till en bredare erfarenhetsförändring. Tidsbegreppen blev under 1700-talet mer linjära och i förlängningen kom det mänskliga livsloppet att betraktas som en abstrakt kronologi – ett objekt möjligt att kvantifiera – snarare än en konkret kroppslig process.⁹⁶ Drivkrafterna kan dock inte uteslutande förläggas till en gryende modernitet och nya ansökningsgenrer. Som vi har sett kunde tjänsteår användas vid jämförelser mellan konkurrenter redan på 1680-talet, men från 1720-talet tar denna tidsliga aspekt betydligt större plats. Nu blev levnadsår och tjänstetid centrala inslag i repertoaren då präster hävdade sin förtur till ämbeten.⁹⁷ Att ålder och kroppslig hälsa kunde vara ömma punkter framgår av Petrus Gustaf Ljungbergs ansökan om att få efterträda prosten i sömländska Öja. Han beklagade sig över att trots sina överlägsna meriter ha blivit undanskjuten i en tidigare konkurrens, bland annat eftersom hans medsökande redan varit 70 år gammal och därför inte kunnat förbigås. I detta läge tillgrep han själv åldern som argument. Ljungberg ansåg sig nu varken vara »för vng elr för gamal, ty fast jag är then äldste i contractet, har jag doch intet hint sahl. probstens ålder«. Visserligen hade han varit sjuklig, men det var ingen orsak att förkasta hans kandidatur – andra hade inte blivit ratade för den sakens skull och, som supplikanten inflikade, »vår tijd och helsa står i Herrens hand«. Uppenbart otillfreds med stiftsledningens godtyckliga bedömning av ålder erkände han också att det kunde »något förtryta, att se then ena, effter then andra blifwa sig föredragen«. ⁹⁸ Även i andra fall framgår det att förväntningarna på rättmätigt avancemang blandades med känslor av harm och sorg i denna ålderns och tjänsteårens repertoar, som sedan länge hade förankring i praxis vid prästtillsättningar men inte heller nu återspeglade någon allena-rådande bedömningsgrund.⁹⁹ Exempelvis valde studenten Daniel Pötter i en

95. Strunz 2022, s. 175–182.

96. Christian Lundahl, *Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola* (Stockholm, 2006), s. 146–167; Bondestam 2020, s. 146–158, 188–194.

97. SD E2a:34, C. Eek, B. Hedelin.

98. SD E2a:34, P. G. Liungberg.

99. Heldtander 1955, s. 152–159, 162f; Lindström 2003, s. 68, 81–86.

ansökan om kyrkoherdetjänsten i Mönchgut på Rügen att framhäva den utdragna väntetid han genomlidit »mit großen Schmerzen«. En erfarenhet av det prästerliga levnadsloppets faser stod i centrum då han påpekade att unga, ogifta studenter borde kunna vänta längre på ett pastorat än han själv, som hade ett hushåll att försörja och ansåg sig ha bidat sin tid länge nog.¹⁰⁰

Den tidsligt betonade repertoaren var inte isolerad till kyrkans sfär. Vi finner exempelvis en före detta kamrer vid Kammarkollegium, Sven Schenbom, som tog sin 26-åriga tjänstetid till hjälp för att bestyrka sin förtjänst och beklagade att han »och andre gamble betiente, som om wärket hafft långt bättre kundskap« blivit förbigångna vid tjänstetillsättningar av dem »som kan skeep ett, tu à trij åhr warit i tjenst«.¹⁰¹ Militärer kunde lägga ännu större kraft bakom sådana argument, då det 1716 hade stadgats att de skulle befordras med hänsyn till sin anciennitet.¹⁰² Tack vare det kunde överstelöjtnanten vid fortifikationen Lorens Glansenstierna insistera på sina längre tjänsteår i en jämförelse med sin närmaste konkurrent. Utöver att vara »een främling« hade den sistnämnde endast tjänat några år, inte ens en tredjedel så länge som han själv. Glansenstiernas egen fullmakt var daterad den 17 januari 1711 och han hade sammanlagt »tiänt fädernes landet på 33die åhret«. Detta hade emellertid inte hindrat att flera yngre officerare fått gå före vid befordringar, varför han nu bad om sådan upprättelse som hans »långlige tjänster i anseende till mina wederlijkar det förtiäna«.¹⁰³ I takt med att arenan fick fastare juridiska ramar försköts således tyngdpunkten i supplikanternas erfarenheter av konkurrens. Den meritfokuserade repertoaren snävades in genom en större betoning på tid och en förväntan som grundade sig på ålder och tjänsteår. I högre grad än för prästerna, som lät åldersargumentet samsas med personliga omständigheter och känslorargument, införlivades den med de civila och militära ämbetsmännens rättsmedvetande.

Fanns det inom arenans ramar utrymme för en mer positiv tolkning av konkurrensen, i linje med 1680-talets kult av krigarära och sporrande exempel inom en repertoar centrerad kring nåd och förtjänst? Mycket tyder på att en avgörande förändring av erfarenheterna och förväntningarna hade ägt rum då 1720-talets supplikanter utformade sina ansökningar. Territoriella förluster,

100. Po 267, D. Pötter. Se även Po 265, J. C. Fincke.

101. FU R 2459, S. Schenbom. Se även FU R 2459, O. Riddercreutz.

102. Wirilander 1964, s. 167f.

103. Mi M 1053, L. Glansenstierna.

demobilisering och finansiella problem gjorde många ämbetsmän tjänstlösa. Följden blev en hård kamp om den compensation som makthavarna hade att erbjuda, vilken i huvudsak bestod i nobilisering, karaktärsbefordran eller ekonomiskt understöd i väntan på ny tjänst.¹⁰⁴ Därför fann ämbetsmännen ännu hopp i det faktum att deras jämlingar i fråga om meriter belönats med adelskap, tjänst eller högre rang.¹⁰⁵ Den hemkomne krigsfången och majoren vid Västmanlands regemente Gustaf Reuter gav uttryck för det då han anhöll om att bli tilldelad överstelöjtnants karaktär, »wie andern Regements Officirern von meiner Egalité, allergnädigst wiederfahren«.¹⁰⁶ Denna repertoar kombinerades dock ofta med en mer eller mindre utbroderad klagan över att man blivit lidande genom lång väntan eller på grund av att mindre förtjänta fått förtur.¹⁰⁷ Förgäves letar man efter 1680-talets krigiska manlighetstävlan, ett ideal som successivt devalverades under denna tid.¹⁰⁸ I centrum för erfarenheterna stod nu en skara jämbördiga, konkurrerande ämbetsmän – en grupp av »wederlijkor och cammeratter« att jämföra sig med – snarare än den enskildes hopp om överhetens nådetecken.¹⁰⁹ Den kungliga nåden, som tidigare tjänat som uppmuntran, fick alltmer karaktären av bristvara inom ramen för supplikanternas förväntningar. Med all sannolikhet speglar detta en mer byråkratiserad arena, manifesterad i riksdagens supplikmottagande, i kombination med de inskränkta framtidsutsikter som med särskild hårdhet drabbade officerare och krigsflyktingar. Samtidigt anas ett nytt idéinnehåll bakom repertoarens formler. Den självmedvetna betoningen av jämlikhet antyder en påverkan från de egalitära och naturrättsliga idéer som var på frammarsch under 1700-talet, tankemönster som utmanade den ensidiga undersåtlighet och patriarkalism som propagerats under det karolinska enväldet.¹¹⁰

104. Wirilander 1964, s. 185f, 202–205, 219–222; Karonen 2008, s. 205–211; Almbjär 2016, s. 179f.

105. AA 1, M. Anderssen, 5, R. H. Horn (af Rantzien); Br 56, S. v. d. Lieth; EAS 64, H. Cronhiort, J. Röhrlingh, N. Rehn; FU R 2459, J. Ruth, R 2523, C. S. Frisius; Kan EIV:34, D. Heike; Mi M 1053, A. J. Giertha; Po 285, S. Palthenius, 287, v. Rhaden.

106. EAS 64, G. G. Reuter.

107. AA 11, M. G. Sparreman, M. G. Arbien (Stiernsparre), E. v. Thielen; Kan EIV:25, G. Benzeltierna; Mi M 1139, A. W. Ramse.

108. Thomas 2009, s. 62–76.

109. FU R 2459, P. Peterssohn och W. Wangelius.

110. Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv, 2000), s. 328–428; Cavallin 2003, s. 149–191. För tidiga steg i denna riktning inom adeln, se Englund 1989, s. 176–181.

Formaliseringens tid

Tendenserna i 1720-talets suppliker var desto mer uttalade under 1760-talet, då konkurrensens arena hade antagit en tydlig ny form. Längre hade meritvärderingen vid tjänstetillsättningar varit löst reglerad, men i det så kallade tjänstebetänkandet från 1756 stipulerades att kandidaternas skicklighet skulle bedömas utifrån tjänstetid. Detta kriterium blev nu utslagsgivande vid myndigheternas jämförelser mellan konkurrenter, även sedan förordningen formellt avskaffats 1766.¹¹¹ Majoriteten av de civila och militära ämbetsmännen påverkades och riksdagen blev i tilltagande grad en plats där missnöje över orättvisa befordringar och utnämningar ventilerades i inlämnade suppliker.¹¹² Bevarade ansökningar till kung, riksdag och kollegier visar mycket riktigt att ämbetsmännen i första hand jämförde tjänsteår och fullmaktsdatum, och endast i andra hand utfört arbete, när de hävdade sin rätt till befordran framför någon annan eller krävde upprättelse sedan någon med kortare tjänstetid tillåtit gå före.¹¹³ Ett belysande fall är Gabriel Bethén, som i sin ansökan om en kanslisttjänst vid Inrikescivilexpeditionen systematiskt räknade upp de olika stegen i sin karriär, hur länge de varat och vilket arbete de inneburit – allt för att bevisa sin överlägsenhet i fråga om tjänsteår.¹¹⁴ Beräkning av tid blev en förutsättning för Bethéns och många andras karriärförväntningar. Ryttmästaren vid Södra skånska kavalleriregementet Otto Reinhold von Steijern beskrev hur han hade tvingats ändra sin planerade bana och söka sig till kavalleriet då han »fant så många äldre för mig så väl wid artilleriet som fortification att jag ej trodde mig hinna afbida de äldres avancerande«. ¹¹⁵ Att repertoarens fokus på kronologi blev allt starkare behöver emellertid också sättas i samband med supplikmediets förändringar. Internationell forskning har pekat ut meritförteckningar och arbetsansökningar som drivbänkar för ett modernt karriärtänkande omkring sekelskiftet 1800,¹¹⁶ men innovationer inom supplikgenren kunde redan dessförinnan bana väg för nya erfarenheter

111. Wirilander 1964, s. 170–172; Carlsson 1973, s. 63–65, 92f; Cavallin 2003, s. 77–82.

112. Almbjör 2016, s. 97–101, 176.

113. EAS 95, S. Heldenhielm, J. B. Virgin; FU R 3415, C. F. Ekestubbe, G. F. Ridderstråle, G. Ehrenmalm, C. Funck; Kam H1a:39, J. P. Karström; Kan EIV:25, P. Bergström, EIV:46, J. L. v. Scantz; Mi M 1157, N. W. v. Schneidau.

114. Kan EIV:25, G. Bethén.

115. Mi M 1176, O. R. v. Steijern.

116. Luks 2022, s. 19–24, 34f; Strunz 2022, s. 113–149.

av konkurrens. Exempelvis ställde löjtnanten i fransk tjänst Carl Magnus Stenfelt upp en tabell för att visualisera hur hans rätt till avancemang kränkts genom sammanlagt elva personers befordran, trots deras kortare tjänstetid.¹¹⁷ Dessutom blev meritlistan en allt vanligare bilaga, som i flera fall utnyttjades för att åskådliggöra ancienniteten och understödja de tidliga jämförelserna.¹¹⁸ Överlag graviterade erfarenheterna och förväntningarna mot frågor om mätbar tid, vilket hade sin grund i en förändrad repertoar på en alltmer reglerad arena.

Den nya juridiska strukturen, med riksdagen som medelpunkt, fick också andra konsekvenser. Konkurrensen mellan ämbetsmän inom armé och civil förvaltning fick ännu mer än under 1720-talet karaktären av ett rättsligt utkrävande, underbyggt av explicita hänvisningar till gällande förordningar, däribland tjänstebetänkandet.¹¹⁹ Om man ansåg sig ha vunnit befordran »på lageligt sätt«, genom regelrätt beräkning av tjänsteåren, kunde det med fördel kontrasteras mot en rivals suspekta »genväg«. ¹²⁰ Genom arenans regleringar hamnade dessutom själva ansökningsförfarandet i förgrunden: huruvida de konkurrerande supplikerna inkommit i tid och ledigkungörelsen nått alla berörda, även i provinsen, kunde bli centrala frågor.¹²¹ Ett tydligt exempel på hur den rättsligt färgade repertoaren tillämpades är vice auditören vid Blå husarregementet Lars Ulmgrens utförliga ansökan – i praktiken en grundlig utredning – som han inledde med påståendet att »förtjenst jemförd med skickelighet« alltid borde utgöra befordringsgrund. Då »skulle knapt någon enda wåga at beswära riksens höglofl[ig]e ständer med klagomål öfwer liden præjudice wid yppande befordringar«. Så var nu inte fallet. Kronans tjänare tvingades därför söka hjälp hos ständerna »efter den ordning lagarna medgifwa«. Vad som återstod för Ulmgren var att på de 14 sidorna demonstrera sin »ostridiga rätt till förslag och befordran« samt det faktum att gällande regler inte följts. Den omständliga meritredogörelsen interfolierades dock med kommentarer om hans »oblida öde« och mödosamma arbete samtidigt som frågan om kommande upprättelse förtröstansfullt överlämnades i ständernas »ömaste wård«. ¹²² Ännu gavs utrymme för berättelse i genren, ännu

117. Mi M 1177, C. M. Stenfelt.

118. Mi M 1157, N. W. v. Schneidau; Po 281, M. F. Lange.

119. FU R 3415, H. H. v. Saltza, N. Strömhielm, C. Funck; Kam Hla:39, P. Bothe; Mi M 1177, C. M. Stenfelt.

120. FU R 3415, C. F. Ekestubbe.

121. EAS 95, S. Winckler; FU R 3415, E. D. Christiernin; Po 274, J. J. Enander.

122. FU R 3415, L. Ulmgréen.

kvarstod retorikens krav på ödmjukhet inför överheten, vilket garanterade att repertoaren inte endast blev en utläggning av lagens bokstav. Förväntningarna på karriär var förvisso bundna av rättsliga bestämmelser på en formaliserad arena, men supplikmediets innehållsliga flexibilitet förhindrade ett definitivt brott med äldre erfarenheter.

Utmärkande för 1760-talet är emellertid de allt större skillnaderna mellan olika gruppers erfarenheter av konkurrens. I betydande delar av den rikssvenska ämbetsmannakåren hamnade frågor om tid och lag i första rummet, men jämförelsens praktiker varierade med utgångspunkt i arenans utformning. För lokala ämbetsmän i Svenska Pommern uteblev nyordningen i tjänstebetänkandets kölvatten, vilket gjorde att ancienniteten förblev ett kriterium bland flera i deras suppliker till kungamakten. Personligt företräde i konkurrensen kunde lika gärna hävdas med hjälp av bestämmelser om provinsbors förtur till ämbeten eller hänvisningar till uppvisad lojalitet under fientlig ockupation.¹²³ Denna bredare repertoars fortbestånd märks också bland de kyrkliga ämbetsmännen, vilkas befordringsgång inte heller styrdes av 1756 års förordning och möjligheten att överklaga till riksdagen. Visserligen tillmättes formella meriter, inte minst pastoralexamen, allt större betydelse vid prästtillsättningar, men det går inte att finna samma likriktning av erfarenheterna som bland de civila och militära ämbetsmännen.¹²⁴ Bataljonspredikanten Georg Gottlob Löhr, som utan framgång hade försökt bli kyrkoherde i Pommern, framhöll att hans motpart inte endast var mycket yngre utan också hade undsluppit den tjänstlöshet och nöd han själv lidit av och inte heller tyngdes av något försörjaransvar.¹²⁵ Även i adjunkten och nådårspredikanten Per Humblas ansökan om kaplanstjänst i sörmländska Sorunda går det att ana en friare repertoar. I strid med formaliseringstrenden skrev han att »ehuru mina tjänste år äro ej flere än 10, torde dock min möda och arbete uti ämbetet, väga up emot många andras som lyckan gynnat at räkna flere tjänste år«. ¹²⁶ Erfarenheterna av konkurrens och utrymmet för karriärförväntningar utvecklades alltså i olika takt beroende på arenans institutionella ramverk.

Konkurrensens uppmuntrande potential påverkades också av arenans förändringar, i synnerhet de nya direktiven för meritbedömning och de

123. Po 273, J. F. Droysen, 274, J. J. Enander, 278, D. G. Ike, 289, C. Schwartzter.

124. Lindström 2003, s. 95, 102–105.

125. Po 266, G. G. Löhr.

126. SD E2a:76, P. Humbla. Se även SD E2a:76, C. G. Setterquist.

alltmer frekventa prejudisärendena. I de enstaka fall under 1760-talet då andras framgångar utgjorde en källa till positiva förväntningar snarare än harm var det i regel fråga om anspråk på en rättighet som andra redan fått del av eller om försök att undgå gängse befordringspraxis och meritkrav genom hänvisningar till prejudikat.¹²⁷ Tilliten till överhetens nåd försköts ytterligare i bakgrunden i takt med att konkurrensen allt oftare förstods i legala termer och ett rättighetstänkande vann insteg i repertoaren. Likväl förekom undantag. Förlänandet av adelskap berördes sålunda inte direkt av befordringsväsendets regleringar. I ansökningar om nobilisering träder en annan erfarenhet fram, närmare besläktad med 1680-talets förväntningar på kunglig gunst. Majoren vid Dalregementet Carl Hindrich von Hertz fann sig förvisso missgynnad i karriären jämfört med sina »kammerader af like år och förtjenster«, men han betonade framför allt den uppmuntran, djärvhet och förtröstan han erfarit tack vare monarkens uråldriga, nådiga och rättvisa sed att »med adeligit stånd och skjöldemärke belöna them, som med trohet och nit, tjent konung och fädernesland«.¹²⁸ Panegyriken, patriarkalismen och de positiva känslorna kunde uppenbarligen finna en fristad i denna vrå av supplikväsendet.

Repertoaren kan emellertid inte blott beskrivas som ett eko från det förgångna. Det är välkänt att egennytta och ambition stegvis uppvärderades i det tidigmoderna Europa. Efter att tidigare ha utdömts som skadliga och syndfulla kom de att förstås som potentiellt allmännyttiga drivkrafter.¹²⁹ I Sverige hade egalitära, individualistiska och medborgerliga samhällsideal vuxit sig starka i den frihetstida offentligheten.¹³⁰ Under påverkan av upplysningens idéer skedde samtidigt ett uppsving för diskussionerna om hur ärelystnaden, kanaliserad i den lidelsefulla patriotismens form, skulle kunna utnyttjas och belönas i rikets tjänst.¹³¹ Denna tematik är stark i Göteborgsgrosshandlaren Johan Fredrik Ströms ansökan om adelskap. Till följd av »flere, åt många wederfarne kongl. nådeteckn« var han förvissad om monarkens villighet att uppmuntra de patrioter som liksom han själv ivrade för fäderneslandets bästa. Ström ansåg sig förtjänt av denna kungliga gunst emedan han alltid strävat

127. AA 1, A. v. Axelson; Kan EIV:27, P. Bring, EIV:34, J. G. v. Heland; Mi M 1177, E. J. Uneutz och A. Steuman; Po 268, J. J. Zansen; SD E2a:76, E. Mellerborg.

128. AA 5, C. H. v. Hertz(enhielm).

129. Staum 1985; Schulze 1986; King 2013, s. 94–167.

130. Nordin 2000, s. 328–428.

131. Delblanc 1965, s. 43–73, 109–116; Ekström 2023, s. 44–86.

efter att vara »en af de första ibland de nitiske medborgares antal« som lagt stora resurser på allmännyttiga ändamål.¹³² Samma patriotiska känslorepertoar uppbådades av kammarrevisionsrådet Ernst Wahlgren, likaså en aspirant på adelskap, som var intagen av kungens »lysande wedermälen af et nådigt välbehag« mot fäderneslandets flitiga tjänare. Denna nåd kunde enligt Wahlgren »ej annat än upmuntra hvar och en till ifrigaste täflan«.¹³³ Majestätets traditionsbundna och föga reglerade rätt att utdela adelskap förenades alltså med nya idéströmningar och gav upphov till en specifik konkurrens erfarenhet. På grund av arenans särskilda karaktär kom den att avvika från den gängse, mer negativa erfarenheten bland ämbetsmännen i karriären. Tvärtom fanns här förutsättningar för uppmuntrande jämförelser och positiva förväntningar på nådebevis för de tävlingslystna. Vi ser konkurrensens janusansikte framträda i skarp profil.

Stormaktens fall och det tidigmoderna konkurrenssamhället

Erfarenheterna av konkurrens i det svenska Östersjöområdet genomgick en tydlig men tidigare obeaktad omvandling från 1680-talet till 1760-talet, med en brytpunkt i den skakiga övergången mellan karolinsk tid och frihetstid. I suppliker från början av perioden möter vi en heterogen repertoar, där undersåtlighet och känslomättade eländesskildringar samexisterade med mer formella måttstockar, såsom ålder och presterad tjänst. Som ett resultat av befordringsväsendets uppstramning och skärpta regler för meritbedömning lades med tiden allt större fokus på lagstadgade rättigheter och kvantifierbara meriter, i synnerhet antalet tjänsteår, medan de moraliska tolkningsramarna och supplikanternas kroppsliga närvaro tonade bort. Arenans omstrukturering samspelade också med förändringar i supplikengenren, som visserligen var konventionell och traditionstyngd men ingalunda statisk. Under 1700-talets lopp blev det allt vanligare att bifoga meritförteckningar, som förstärkte livsberättelsens kronologi och abstrakta mätbarhet, underlättade jämförelser med konkurrenter och lades till grund för ett utkrävande av den egna rätten. Konkurrens erfarenheterna påverkades av arenans och repertoarens förskjutningar och fick nya tyngdpunkter: den lagenliga rätten till företräde och det försprång

132. AA 11, J. F. Ström.

133. AA 11, E. Wahlgren (Wahlstjerna).

man hade framför andra i tidsliga termer. På så vis formades förväntningarna på social rörlighet i relation till de institutionella strukturerna i frihetstidens samhälle.

Alla påverkades dock inte i samma grad. Jämte identifieringen av en långsiktig trend har den här undersökningen kunnat belägga en tilltagande differentiering av erfarenheterna. Prästrekryteringen blev aldrig lika strängt reglerad och därför fortlevde parallellt en bredare, moraliskt och känslomässigt färgad repertoar. Bestämmelserna om nya, entydiga meritkrav gällde inte heller Svenska Pommern, där en alternativ repertoar, med härkomsten och den uppvisade lojaliteten på framskjutna platser, strukturerade jämförelserna och gav upphov till förväntningar på avancemang. Ansökningar om adelskap var också en mindre reglerad zon, där erfarenheter av en positiv, känslöbetonad och sporrande tävlan kunde formuleras. Från början handlade det om ett krigiskt manlighetsideal, då supplikanterna beskrev hur de uppmuntrats av kungens frikostiga belöningar åt andra. Efter stora nordiska kriget följde dock en hård kamp om kronans resurser, vilket minskade utrymmet för positiva erfarenheter av konkurrens. I slutet av frihetstiden hade pendeln svängt igen. Nu vidtog en idealisering av patriotiska medborgares ivriga tävlan om kungliga nådetecken – en nygammal repertoar som möjliggjordes av arenans historiska särdrag i kombination med idéimpulser i upplysningens anda.

Min studie fördjupar och reviderar vår kunskap om det tidigmoderna ståndssamhället genom att lägga nya analytiska nivåer och empiriska fält till den forskning som på senare tid uppmärksammat sambanden mellan formaliserings- och byråkratiseringsprocesser, en stärkt känsla för livsloppets kronologi och nya förutsättningar för social rörlighet under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal.¹³⁴ En stor del av konkurrensforskningen med ett historiskt perspektiv har hittills uteslutande fokuserat på tydligt artikulerade idéer och homogena föreställningskomplex, i synnerhet under 1700-talets skälvande slutske-de. Konkurrensens praktiker har visserligen belysts i spridda studier, men det utbredda supplikväsendet har varit påfallande osynligt i sammanhanget. Min undersökning visar dock att det i bevarade böneskrifter från svenskt 1600- och 1700-tal går att finna erfarenheter av konkurrens och förväntningar på avancemang i en kontext där de var föremål för kontinuerlig förhandling och omförhandling långt tillbaka i den tidigmoderna perioden. Med denna institution och genre i blickfånget har jag blottlagt förutsättningar och drivkrafter

134. Bondestam 2020; Luks 2022; Strunz 2022.

bakom den aldrig sinande strömmen av aspiranter på en högre social position i det svenska Östersjöområdet under en tid präglad av alltmer begränsade karriärutsikter. Konkurrensens problematik var påtaglig för dessa människor, en källa till ljusa förhoppningar såväl som bitterhet och orubblig självhävdelse. Den var en ofrånkomlighet som framför allt hanterades i vardagens trägna ansökningsskrivande – inte i välljudande meningsutbyten eller finurligt konstruerade tävlingar.

Undvikandet av en anakronistisk och snävt nationell tolkningsram är avgörande för att förstå drömmarna om social rörlighet under tidigmodern tid och deras koppling till en föränderlig statsmakt. Jag har redan framhållit att många av tendenserna i det svenska området varit för handen även i ett bredare europeiskt sammanhang, om än med vissa variationer. Omvänt äger det svenska exemplet relevans också på ett internationellt plan och utgör ett memento om behovet av fortsatt, gränsöverskridande forskning. Det är främst i det tyskspråkiga området, närliggande både geografiskt och kulturellt, som vi finner ett forskningsläge som möjliggör några jämförande iakttagelser. Även här fanns ett supplikväsende som agerade vehikel åt förväntningar på social rörlighet och erfarenheter av konkurrens.¹³⁵ Forskningen har dock huvudsakligen fokuserat på de förändringar som sammanföll med det moderna samhällets födelse, medan större delen av 1600- och 1700-talen förblivit okänd terräng.¹³⁶ Några av de modernt inriktade studierna har emellertid uppmärksammat de skriftliga mediernas roll. Genom formaliserade ansökningar och fasta förvaltningsprocedurer knöts livslopp, konkurrens och prestationer samman i en framtåtriktad handling.¹³⁷ Under 1700-talet reglerades befordringsväsendet i tongivande absolutistiska stater i Europa, vilket ställde ämbetsmännen inför en omdanad arena för konkurrens.¹³⁸ Min undersökning av det svenska Östersjöområdet lyfter fram en sådan reformering som ägde rum förhållandevis tidigt under seklet, mot bakgrund av en väl utbyggd förvaltning redan i stormaktssamhället. Vid en jämförelse mellan de rikssvenska och de pommerska böneskrifterna till svenska makthavare och myndigheter framträder en åtstramning av erfarenheterna i de förstnämnda. Den tyska juridiska kontexten tillät längre fram i tid en bredare palett av erfarenheter och

135. Würgler 2001; Bleckmann 2004; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015; Gaderer 2021, s. 63–90.

136. Verheyen 2018, s. 99–154.

137. Luks 2022, s. 19–29, 34f; Strunz 2022.

138. Mueller 1984, s. 54–81; Blaufarb 2002; Kubiska-Scharl & Pölzl 2015.

ett större handlingsutrymme. Supplikgenren uppvisade en betydande kontinuitet, men de politiska, institutionella och rättsliga omkastningarna färgade människors erfarenheter av konkurrens och deras förväntningar på social rörlighet. Sveriges tidigt utvecklade byråkrati, krisande befordringsväsende och jämförelsevis egalitära statsskick laddade konkurrensen med ny mening i det karolinska enväldets kölvatten. På stormaktens ruiner spirade ett nytt slags konkurrenssamhälle, fullt av ambivalens men på många sätt bekant.